

УСЛУБШИНОСӢ

УДК: 4 тоҷик+4 тоҷик (0,3)+ 8 тоҷик+1

НУРОВА К. ¹

ҶОЙГОҲ ВА ҚОРБҮРДИ ҲАРФИ «Ү» ДАР ОСОРИ МАНЗУМИ АДАБИӢТИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Забони форсии тоҷикӣ баробари ба сари қор омадану қудрат пайдо қардан ба адабиӢтамон хидмати содиқона қарда меояд. Зеро адабиӢти оламшумулро бе забони пуриқтидор тасаввур намудан ғайри имкон аст. Асарҳои зиёди адибони гузаштаю имрӯзамон баёнғари он аст, ки забони модариамон бою ғанист ва имрӯз онро аз буда бештар покиза нигоҳ доштанамон лозим мебошад. Аз ин рӯ, дар ин мақола баъзе навишторҳои қалимаҳои забони форсии тоҷикӣ дар қолаби шеър баён ёфтааст, ки барои ноогоҳон ва ниёзмандон беаҳамият нест.

Қалидвожаҳо: забон, забони модарӣ, ҳарфи «ү», осори манзум, адабиӢт, навишти баъзе қалимаҳо дар назм, меъёр, талабот.

Забони адабии форсии тоҷикӣ беш аз ҳазорсола таърих дорад ва дар ин дарозии таърих ончунон ташаккулу таҳаввул ёфтаасту иқтидору нафосат пайдо қардааст, ки имрӯз дар бисёр мамлакатҳои пешрафтаю мутамаддини Шарқу Ғарб обрӯю эътибор дорад, дили мардони адабдӯсту адабпарвари таърихро рабудасту рабуда меояд. Ба ин маънӣ яке аз саробонони ин забони ширин Тӯракул Зехнӣ ҳанӯз соли 1926 дар рӯзномаи «Овози тоҷик» навишта буд: «Ҳар гоҳе, ки мо суҳанҳои дилпазири забон ва адабиӢти тоҷикӣ-форсиро ба забон меорем, дар рӯҳамон ғавқуллода як шодӣ ва хурсандӣ ҳосил мешавад. Зиёда нозиш ва болидан дар вучудамон ҳис мекунем...

Меғӯянд, ҳатто бараҳманони ҳинд ба ин забон ва адабиӢт муҳаббат меварзидаанд, машғулӣ менамудаанд» [1, 31].

АдабиӢти оламшумули форсии тоҷикӣ, ки туфайли суҳанварони фарзонаи он Одамушшуаро Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Носири Хисрави Қубодиёнӣ, Саной, Аттори Нишопурӣ, Қалолиддини Балхӣи Румӣ, Шайх Саъдӣ, Низомии Ганҷавӣ, Мавлоно Қомӣ, Бадриддин Ҳилолӣ, Шохин, Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Лохутӣ ва садҳои дигар, ки аз ҷониби Энгелс, Гёте, Чернышевский, Пушкин, Расул Ғамзатов ва дигар бузургворон баҳои баланд гирифтааст, бо ҳамин забон офарида шудааст. Муҳаммадҷон Шуқурӣ дуруст ва бамаврид қайд менамояд, ки «...адабиӢти бузурги оламшумулро бидуни як забони пуриқтидор ва пурсарват тасаввур наметавон қард» [12,145].

Имрӯз мо соҳиби ҳамин гуна адабиӢту забони олиқадр мебошемӯ кӯшиши онро менамоем, ки онро тозаву озода, беолоиш ба баъдинағонамон мерос гузорем

---

¹ Адрес для корреспонденции: Нурова Кубриё – канд.филол.наук, старший преподаватель кафедры таджикского языка ТГУ; 734013, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул. Саъдии Шерози 13, кв. 10; тел.: 985190860.

ва зиёда аз ин бештар аз пештар ба ҷаҳониён муаррифӣ намоем. Чанде пеш дар рӯзномае навишта буданд, ки дар оғози асри XXI дар Амрико китобе, ки хонандаи аз ҷама зиёд дошт, ин «Маснавии маънавий»-и Ҷалолуддини Румӣ буд. Ин андеша шарҳи иловагиро намехоҳад ва мебояд, ки забони мо дар тӯли мавҷудияти худ агар ба адабиётмон хизмати содиқона карда бошад, пас дар тамоми ин давра замонаҳо дар баробари маъниофарӣ адабиётмон дар хизмати забон будаву нуфузи онро натавонем нигоҳ дошта омад, гузашта аз ин афзудааст. Ин барои аҳли таҳқиқ, бахусус забоншиносону адабиётшиносон равшан аст.

Пеш аз ба асли мақсад гузаштан бояд гуфт, ки таърихи забони адабӣ дар доираи таҳқиқи худ ҷамаи шаклҳои манзумро наметавонад фаро бигирад, зеро онҳо хеле зиёданд ва дар забони назми бадеӣ як хел нуфуз надоранд. Вобаста ба ҳунари маҳорати эҷодкор осори манзуми ҳар яке боз ҷанбаи фардӣ касб кардааст, ки таърихи назми адабиётмон ин андешаро таъйид менамояд. Агар ба забони осори манзуми шоирони гузаштаю имрӯзамон шиносномаи мухтасар диҳем, метавон гуфт, ки онҳо андешаҳои баланди умуминсониро софу пурчило, содаву раво ва хушоҳанг ифода кардаанд. «Забони осори манзум мисли паҳлу, рӯя ва парраҳои булӯр шаффофу соф ва суфта аст» [9,86]. Ҷамин аст, ки забони назми мо барои намояндагони сарзамини паҳновари Эрону Осиёи Миёна, Шимоли Ҳиндустону моварои Қавқоз ва Покистону Афғонистон ҳамеша намунаи ибрату тақлид будааст. Ҷамин забон аст, ки аллома Муҳаммад Иқбол осори манзуми форсии худро офарид ва асосан аз ҷамин роҳи шуҳрати ҷаҳонӣ касб кард.

Шоирону нависандагон барои баёни ақида ва ифодаи афкори худ ба забони модарӣ рӯй меоранд, мувофиқи завқу салиқаи худ, донишу биниши худ аз он кор мегиранд ва зимни осори онҳо забон суфтатару равотар мегардад. Дар истифодаи забон мо бояд тафовутҳои ҷузъии байни осори манзуму мансурро нодида нагирем. Дар ин росто забон ва ҳусни баён солҳост, ки диққати олимону муҳаққиқони соҳаро ба худ кашида меояд ва атрофи он андешаҳои зиёде матраҳ гардидаву баъзан баҳсҳои доманадоре доир ба риоя намудани тозагии забони модариамон рӯйи майдон омадаанд, ки дар ин гузориши кӯчак наметавон ҷамаи онҳоро муқобалаю муқояса карду хулосаҳои муфид пеш овард. Басанда аст, ки номи ин олимону адибонро, монанди Садриддин Айнӣ, Тӯрақул Зеҳнӣ, Муҳаммадҷон Шакурӣ, Шарофиддин Рустамов, Лоик Шералӣ, Абулғанӣ Мирзоев, Носирҷон Маъсумӣ, Эмонуэл Муллоқандов, Раззоқ Ғафоров, Баҳриддин Камолиддинов, Додихудо Саймиддинов ва чанде дигареро, ки ба тозагии забон аҳамияти вижа додаанду медиҳанд, ном бурд. Дар ин гузориш, бо мақсади саҳме гирифтани дар татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» дар заминаи он дар соли 2012 рӯйи кор омадани «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» [7, 36] дар диду боздиди нави он, мехоҳем чанд андешаи худро доир ба ҷойгоҳу қорбурди ҳарфи «ӯ» дар осори манзуми адабиётмон иброз намоем. Зеро ҳанӯз баъзе ноогоҳона зарурату талаботи қонунҳои назмо надоништа дар аксар маврид дар истифодаи ҳарфи «ӯ» ба ғалатҳои вазнӣ роҳ медиҳанд. Бахусус, доир ба ин ҳолат ҳатто дар илми забоншиносӣ кӯшишҳои нигаронкунанда руҳ медиҳанд, ки агар дар назм «сӯй»-ро «суй», вобаста ба вазни шеър нависанд, ғалат асту хурдагариҳо пеш меоянд.

Алайҳи баъзе ишораҳои ноҷо бояд гуфт, ки ҳарф ва овози «ӯ» дар забони модарии мо ҷойгоҳи вижаи худро дорад ва он моли бегонаи забони мо нест [1,4]. Танҳо донишмандони бамавриди истифодаи он аз ҷониби ҳам аҳли таҳқиқ ва ҳам ниёзмандон баҳсҳои беҳуда ва бамавридро атрофи ҳарфи «ӯ» хотима мебахшад. Зиёда аз ин дар ин бора сухан гуфтан зарурат надорад.

Осори манзуми адабиёти тоҷик аз оғози ба майдон қадам гузоштан бо хусусиятҳои махсуси забони худ ҳам аз забони осори мансур ва ҳам аз забони гуфтугӯӣ тафовутҳо дорад. Ин нозуқиҳоро пеш аз ҳама аҳли таҳқиқ дида метавонанд ва инро барои ҳамагон расонида тавоништан низ кори пайвастаи эшон аст.

Пеш аз ҳама калимаи «сӯй»-ро дар истифодаи осори манзум дида мебароем. Калимаи «сӯй» дар шеър аз нигоҳи вазн якуним ҳичо (- V); ҳичоӣ аввал дароз ва ҳичоӣ дувум кӯтоҳ аст. Ин талабот дар ин байти Мавлонои Рум дуруст риоя шудааст:

Самоъед, самоъед, аз он сӯй, ки сӯ нест,
Арӯсӣ ҳама он ҷост, шумо таблзанонед [8, 434].

Ҳамин талабот дар ин байти Абулқосими Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» низ ба дурустӣ риоя гардидааст:

Биёмад дамрон Қорани размзан
В-аз он сӯй Гарсеваси пилтан [2, 420].

Калимаи «сӯй», ки дар забони форсии тоҷикӣ мувофиқи талаботи сарфу наҳв бояд бо «ӯ» навиштаю хонда шавад, баъзан дар забони назм бо «у»-и кӯтоҳ меояд. Дар ин маврид «сӯй» дар шеър маънии аслии худро, ки ишора ба тараф аст, гум накарда, танҳо барои вазни шеър ва оҳангнокии он истифода мешаваду халос. Мисол, аз Аттори Нишопурӣ:

На, сайид гуфт баъзеро ба тадбир,
Суйи чаннат кашанд он гаҳ ба занҷир [5, 120]

Дар ин мисол «суйи» дар ҳичоӣ аввал кӯтоҳ аст. Мисоли дигар аз Фирдавсӣ:

Суйи тахту айвон ниҳоданд рӯй,
Чӣ дайҳимдору чӣ дайҳимчӯй [2, 244].

Чунин мисолҳоро, ки дар забони назм баъзан «сӯй» «суй» хонда мешавад, дар осори манзуми адабиётамон метавон садҳо овард. Мутаассифона дар бештари осори манзуми адибони классикиамон, ки ба кириллӣ баргардон шудаанд, ба ҷойи ҳичоӣ кӯтоҳ «суйи» «сӯйи» навишта шудаанд, ки ин ҳатто ба оҳанги хониши шеър низ халал ворид месозад, ки дар вақти аз ҳуруфи ниёгон ба ҳуруфи имрӯза баргардонидани ин ё он матн ба он диққати алоҳида равона намоянд.

Ҳамин талаботро дар калимаи «бӯстон» низ дар назм хеле ва хеле зиёд дучор меоем. Яъне, бо талаботи вазни шеър калимаи «бӯстон», ки бо «ӯ» навишта мешавад, «бустон» навишта гардад. Дар навбати аввал, ки «бӯстон» аст, дар таркиби худ барои истифодаи осори манзум се ҳичо дорад; ҳичоӣ аввал дароз (-), ҳичоӣ дувум кӯтоҳ (v) ва ҳичоӣ севум боз дароз (-). Мисол:

Мо ба рӯйи дӯстон аз бӯстон осудаем,
Гар баҳор ояд в-агар ояд хазон, осудаем [11, 142].

Шайх Саъдии Шерозӣ дар мавриди дигар «бӯстон»-ро, ки аслан се ҳичо дорад, барои зарурати вазни шеърӣ «бустон», бе ҳарфи «вов» навишта, ҳичоӣ кӯтоҳи дар мобайн будаи онро ҳафз мекунад, мисол:

Баҳор омад, ки ҳар соат равад хотир ба бустоне,
Ба ғулғул дар самоъ оянд ҳар мурғе ба дастоне [11, 177].

Дар байти зери Саъдӣ низ «бустон» бо ду ҳичоӣ дароз мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

Хуррам он рӯз, ки чун гул ба чаман бозойӣ,
Ё зи бустон ба дари хучраи ман бозойӣ [11, 225].

Чунин равишро ва чунин талаботро мо дар калимаҳои «кӯх» - «кух», «хӯй»-«хуй», «хомӯш»-«хомуш» ва ҳатто «хамӯш», «адӯ»-«аду» низ зиёд дучор меоем. Мисол:

Зикр аст каманди васли маҳбуб,
Хомӯш, ки чӯш кард савдо! [8,111]

Мисоле барои «хомуш»:

Хомуш, баёни сир макун, хомуш, ки сирри «мин ладун»
Чун мезанад андар ҳамаш, к-ассабри мифоу-л-фарач [8,364].

Мисоле барои калимаи «хамуш»:

Хамуш кардам, ки ғайрат бар даҳонам
Лагом асту лагом асту лагом аст [8,258].

Дар ин се маврид мо ҳамон калимаи муқаррарии «хомӯш»-ро бо як маънӣ мебинем, ки бо талаботи вазни шеър ҳарфи «ӯ» бо ҳарфи «у» табдил ёфтааст. Ва дар ин се мисол, ки ҳама аз мавлонои Рум ҳастанд, илова карданием, ки ин ҳар се яке аз таҳаллуҷҳои ӯ «Хомӯш» аст ва вобаста ба авзони шеърӣ қолаби худро дигар кардаанд.

Ба ин маънӣ мавлоношинос Алии Муҳаммадии Хуросонӣ доир ба таҳаллуҷҳои Ҷалолуддин дар ғазал менависад: «Таҳаллуҷи шоир дар ғазал вобаста ба тақозои вазн «Хомӯш», «Хомуш», «Хамуш» ва гоҳе «Ҷалолуддин» буда» [8,13].

Дар осори мансур бошад бегумон танҳо калимаи «Хомӯш» истифода мегардаду халос. Наср ба шикастанҳои дохили чунин калимаҳо ниёз надорад.

Дар забони адабии мо калимаи «тӯ» ба маънии қабат, ҳарчанд ба нудрат аст, истифода мегардад. Ва он бештар вақт дар мутуни адабӣ дар таркиби «тӯ бар тӯ» меояд. Вале он дар истифодаи баъзе адибони имрӯза «ту бар ту» дида мешавад, ки ғалат аст. Бояд он ҳатман мувофиқи тақозои вазни шеърӣ «тӯ бар тӯ» ё «тӯ ба тӯ» навишта шавад. Мисолашро аз осори манзуми Аттори Нишопурӣ меорем:

Ҳаёт, ай дӯст, тӯ бар тӯ фитода-ст,
Ба ҳар тӯе дарун навъе фитода-ст [5,120].

Дар «Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ» нашри соли 2012 дар баҳши имлои садонокҳо дар бораи садонокҳои «у» ин эзоҳро меҳонем: «Дар анҷоми калимаҳои решагии зерин бо риояти меъёри таърихӣ «у» навишта мешавад: бону, зону, неку, паҳлу, олу, орзу, дору, оху, аду ва ғайра» [7,9]. Ин пешниҳоди дуруст аст, вале шиддатнокии талаффуз дар калимаҳои «наку» ва «аду» тақозо менамояд, ки онҳоро «накӯ» ва «адӯ» хонему ҳамин тавр дар навишт ҳам истеъмол намоем. Бахусус осори манзум инро тақозо менамояд. Саъдии Шерозӣ мефармояд:

Нахоҳӣ, ки нафрин кунанд аз пасат,
Накӯ бош, то бад нагӯяд касат [11,90].

Барои таъйиди андеша боз Шайх Саъдӣ ба кӯмаки мо мерасад ва мегӯяд:

Агар сулҳ хоҳад адӯ, сар мапеч,
В-агар ҷанг хоҳад, инон бармапеч! [11,81]

Калимаи «хӯ» ё «хӯй» дар забони адабии форсии тоҷикӣ ба маънии «табиати одамӣ». «одат», «тинат», «хулқ» омадааст ва дар назм он дар шаклҳои «хӯй» ва «хуй» вобаста ба талаботи вазни шеърӣ, мустаъмал аст. Мисоли зер кифоя аст, ки ба гуфтаи худ қаноатманд бошем:

Беҳин дӯстат дар ҷаҳон хӯйи х(в) аш,
Хуйи бад батар душмани кинакаш [3,153]

Дар мисоли болоӣ дар мисраи аввал «хӯй» барои истифодаи ҳиҷои дароз ва дар мисраи сонӣ «хуй» барои зарурати ҳиҷои кӯтоҳ мавриди истифодаи Асадии Тӯсӣ дар «Гаршоспнома» қарор дошта, ба ҳеҷ ваҷҳ маънии байтро нақостаанд.

Ниҳоят, метавон ба хулоса омад, ки ҳарфи «ӯ» дар осори манзум дар зарурат, вобаста ба тақозои вазни шеърӣ, метавонад дар як калима ҷойи худро ба «у» иваз намояд ва дар навбати худ ба мазмуни асар халале ворид накарда, оҳангнокии онро таъмин созад. Аз ин ҷост, ки осори манзум дар корбурди забони адабӣ

вижагиҳои хоси худро дошта, риоя намудани он дар шеър сохти онро ба таври боистаю шоиста нигоҳ медорад, равонии онро муҳайё мекунад ва шеър дар истифодаи забони адабӣ ҳеҷ гоҳ пойбанди баъзе қонуни забон ва зиёда аз ин пойбанди осори мансур нест.

Адабиёт

1. Абдулмачиди Бобочониён. Ғалатнависӣ то ба кай? // Омӯзгор, 2011. -№ 50, 9.
2. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома / Фирдавсӣ Абулқосим. -Ҷилди 1. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз К.Айнӣ ва З.Аҳрорӣ. -Душанбе: Адиб, 2007.-480 с.
3. Асадии Тӯсӣ. Гаршоспнома / Тӯсӣ Асадӣ. -Таҳияи матн ва шарҳи луғот аз Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. - 480 с.
4. Аттори Нишопурӣ. Асрорнома / Нишопурӣ Аттор. -Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Шафеии Кадканӣ. -Техрон: Сухан, 1388. -598 с.
5. Аттори Нишопурӣ. Асрорнома / Нишопурӣ Аттор. -Чопи фавқуззикр
6. Забон ва худшиносии миллӣ (маҷмӯаи мақолаҳо). -Китоби яқум. Мураттиб П.Гулмуродзода. –Душанбе: Пайванд, 2007. – 433с.
7. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ. -Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2012. -36 с.
8. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ. Девони қабир / Румӣ Ҷалолуддин. -Дар ҷаҳор ҷилд. Ҷилди яқум. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. -Душанбе: Дониш, 2007. -687с.
9. Ҳақимов С. Баъзе хусусиятҳои забони осори манзум дар асрҳои XIII-XIV// Масъалаҳои забоншиносии тоҷик (маҷмӯаи мақолаҳо). -Душанбе: Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон, 1990. -132с.
10. Панди ҳикмат. -Гирдоваранда М. Фозилов. Душанбе, 1965.-480 с.
11. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ Саъдӣ. -Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди 2. Мураттиб Саҳобиддин Сиддиқов ва Назира Қаҳҳорова.-Душанбе: Адиб, 1989. -416 с.
12. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон, 1968. –160 с.

НУРОВА К.

МЕСТО И УПОТРЕБЛЕНИЕ БУКВЫ «Ū» В ПОЭТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Таджикско-персидский язык с самого начала своего формирования преданно служил и в последующем оказывал огромное влияние многостороннему развитию литературы. Мировую славу таджикско-персидской литературе принес именно её поистине могучий язык. Поэтому, сегодня особую важность приобретает вопрос сохранения чистоты родного языка, его богатой лексической палитры и многообразия.

В предлагаемой статье приводится правописание некоторых слов, использованных в формате классического стихотворного жанра, что на наш взгляд, не лишено научно-практического значения.

Ключевые слова: язык, родной язык, буква «Ū», поэтическое наследие, правописание некоторых слов в поэзии, нормы, требования.

**POSITION AND USING OF LETTER «ȳ» IN POETRY
OF TAJIK-PERSIAN LITERATURE**

Persian Tajik language from its beginning using has served honestly to our literature. Because it is impossible to imagine developed literature without capable language. Many novels of our former and present writers inform that our native language is very rich and we should keep it pure more than in the past. That is why this article contains some writing types of Tajik Persian words in the frame of poem which is useful for those who do not have information about it.

Key words: language, native language, letter «ȳ», poetry, literature, writing of some words in poetry, standard, requirement.